

сприйняття, моделювання метафоризації, метафоричної мотивації, метафоричної концептуалізації та репрезентації.

Метафорологія, метафора, метафоризація, метафорична концептуалізація, репрезентація.

The article presents an analytical overview of the linguistic researches in the field of metaphor in the late 20th and early 21st centuries. The current issues of metaphor study are briefly described and analysed. They deal with semasiological, onomasiological, psycholinguistic, cognitive, linguistic and cultural aspects. The essence of metaphor, its seme structure, mechanisms of formation and perception, metaphorical modeling, metaphorical motivation, metaphorical conceptualization and representation are systematized on the basis of the analysis of each of the publications.

Earlier in linguistics the study of metaphor is characterised as applied and fragmentary, it is generally regarded as one of the expressive speech means or methods to develop polysemy in the language. Metaphor as an independent object of linguistic theory comes into being in the second half of the XX century.

In the researches of past centuries much attention is paid to the nature of metaphor, its definition. Modern philology and linguistics make contribution in studying metaphor in its various aspects such as syntactic, morphological, functional, individual, etc.

The typical feature of any metaphor is «to update» the meanings of words and «to generate» new ones. The term «a metaphoric neologism» is becoming more and more popular.

The most important objectives of linguometaphorology as a new branch of modern linguistics, aimed at studying the generalising nature of metaphor as a mental-verbal unit are defined. Conclusions and recommendations for further research on the dynamics of development of the linguistic theory of metaphor are suggested.

Metaphorology, metaphor, metaphorization, metaphoric conceptualization, representation.

УДК 821.111

КОРЕЛЯЦІЯ ТВІРНИХ І ПОХІДНИХ ДІЄСЛІВ У ЛЕКСИЧНОМУ ТА ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНОМУ АСПЕКТАХ

О.В. Артёмцев, кандидат філологічних наук, доцент

Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ

Розглянуто семантичні розбіжності твірних і похідних дієслів, що зумовлені процесом девербації. Результатом такого процесу є опозиції лексичних і субкатегоріальних ознак. Ці опозиції можуть зберігатися або нейтралізуватися в контексті.

Дієслова мовлення, девербація, транспозиція, опозиція, нейтралізація, парадигма.

Проблема слова є однією з найбільш дискусійних лінгвістичних проблем і через свою надзвичайну складність вважається кардинальною в теорії сучасного мовознавства [1, 3, 4, 8, 9, 10]. «Насиченість» слова активними та різноспрямованими семантичними якостями викликає певні труднощі під час вивчення слова як самостійної одиниці мови. У зв'язку з цим продовжуються пошуки нових підходів до вивчення складних механізмів взаємодії різних типів значення в семантичній структурі слова [4, с. 24].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У центрі уваги лінгвістів перебуває зокрема семантика дієслова, що становить собою широку галузь дослідження в межах функціонально-семантичного та когнітивного напрямів. Особливу увагу привертає семантика дієслів зі складною морфологічною будовою, до яких звичайно належать дієслова з невідокремлюваними префіксами [4, с. 42]. Багатоаспектна семантика таких дієслів гетерогенна і пов'язана з семантикою простих (твірних) дієслів. При дослідженнях цих дієслів суттєвим і актуальним є поняття «перехідної зони» між лексичним та граматичним рівнями [10, с. 15].

З огляду на цю якість актуальність дослідження обумовлюється необхідністю розкрити особливості взаємодії словотвірного, лексичного, лексико-граматичного та граматичного значення в процесі утворення похідних дієслів. Це уможливило

поглибити уявлення про найменування й осмислення мовленнєвої поведінки людини.

Основною метою статті є опис особливостей зміни семантики похідних (девербативних) дієслів у ході дериваційно-транспозиційного процесу.

Виклад основного матеріалу. Релевантним для аналізу семантичних розбіжностей твірних і похідних дієслів вважається за потрібне виявлення зв'язку подібності й відмінності в їх семантичних структурах. Досліджувані дієслова мовлення можна зіставляти на різних рівнях: структурному, семантичному, функціональному. Найбільш проблемними параметрами дієслівної семантики є два останні.

Невідокремлювані префікси німецької мови впливають на значення кореня твірного дієслова таким чином, що семантичний зв'язок між первинним і вторинним значеннями може бути частково послабленим або повністю розірваним. В обох випадках йдеться про різний ступінь лексико-семантичних розбіжностей твірних і похідних дієслів, що потребує своєї ідентифікації в межах лексико-семантичного простору. Спостерігається різниця входження твірних і похідних дієслів у структуру лексико-семантичного поля. Іншими словами, девербація не однаково впливає на лексико-семантичні параметри девербативів, тому і віддалення дієслів від центру лексико-семантичного поля (ЛСП) різне. Різна польова дистанція між дієсловами досліджуваної семантики залежить від того, як невідокремлювані префікси входять до семантичної структури девербативного дієслова, тобто як його семантика модифікує структуру денотативного значення похідного дієслова.

Отже, внаслідок девербації похідне дієслово може частково змінити своє денотативне значення. Це означає, що сема мовлення залишається домінантною, але на неї нашаровуються лексичні семи іншого змісту. Відбувається взаємодія семантики мовлення й інших значень, наприклад:

спонування: *reden: überreden, zeugen: überzeugen, sagen: untersagen*; досягнення мети: *lügen: erlügen, fragen: erfragen*;

емоційного ставлення: *schreien: beschreien, lügen: belügen*.

Спостерігається втрата семи мовлення й транспонування девербативних дієслів в інші лексико-семантичні поля. А саме:

відношення: *sprechen : entsprechen, sagen : besagen*.

Сема мовлення втрачається в похідному дієслові *beklagen*, що транспонується у ЛСП емоційного ставлення.

З-поміж досліджуваних твірних і похідних дієслів виділяються такі, що не виявляють опозиції семантичних ознак, оскільки девербація не впливає на зміну лексико-семантичних параметрів девербативів, наприклад:

antworten – beantworten, warnen – verwarnen, fragen – befragen, lesen – verlesen.

У структурі ЛСП такі дієслова перебувають на одній ділянці поля: або в центрі, або на периферії. У системі мови вони отримують статус лексичних синонімів.

Узагальнюючи викладене, можна зробити висновок, що лексико-семантична транспозиція девербативних дієслів здійснюється:

- а) із центру ЛСП мовлення на його периферію;
- б) із центру ЛСП мовлення в центр іншого ЛСП;

в) із периферії ЛСП мовлення в центр іншого ЛСП.

Твірні та похідні дієслова, що розрізняються за лексичними параметрами, можуть виявляти відмінності в субкатегоріальних значеннях. Утворюються опозиції субкатегоріальних ознак конкретність / абстрактність, особа / не особа, перехідність / неперехідність, одиничність / множинність, ствердження / заперечення, перфективність / імперфективність.

Кореневі дієслова мовлення, що розглядаються в цій статті, є переважно дієсловами конкретної семантики. Однак, серед них зустрічаються дієслова, в семантичній структурі яких одночасно індукуються семантики конкретності й абстрактності, але в цілому вони виражають конкретні дії, оскільки домінантною семою є сема конкретності, наприклад: *klagen, bitten, rufen*.

В ході девербації конкретність дієслів мовлення може зберігатися або усуватися. Отже, створюються передумови для опозитивних відношень корневих і похідних дієслів за ознаками конкретність / абстрактність. Опозиція конкретність / абстрактність має особливість прояву, що залежить від впливу девербації на семантику дієслова. У системі мови утворюються девербативи з чіткою семантикою абстрактності. До них належать дієслова відношення *bedeuten, besagen, entsprechen, verantworten, verdanken*, тобто дієслова, що виражають поняття, які в суб'єктно-об'єктних відношеннях не мають конкретної матеріалізованості. Названі відношення не реєструються за допомогою органів чуттів. Їх кореневі кореляти *deuten, sagen, sprechen, danken* характеризуються якістю реєстрації. Поняття, що виражаються цими дієсловами, в суб'єктно-об'єктних відношеннях отримують конкретну матеріалізованість. Отже, між вказаними твірними та похідними дієсловами спостерігається контрастивність ознак конкретність / абстрактність дії, наприклад:

1. a) (j-d) *deuten* (etw.) : (etw.) *bedeuten* (etw.)
(j-d) *sagen* (j-m etw.) : (etw.) *besagen* (etw.)
(j-d) *sprechen* (über etw. mit j-m) : (etw.) *entsprechen* (etw. D)
b) (j-d) *antworten* (j-m) : (j-d) *verantworten* (etw.)
(j-d) *danken* (j-m für etw.) : (j-d) *verdanken* (j-m etw.)

Виділяються семантичні опозиції ознак конкретність / абстрактність, що показують мінімальні розбіжності твірних і похідних дієслів, наприклад:

2. (j-d) *lügen* : (j-d) *erlügen* (etw.)
(j-d) *sagen* (j-m etw.) : (j-d) *untersagen* (j-m etw.)
(j-d) *schreien* : (j-d) *verschreien* (j-n)

Вищезазначені твірні дієслова вказують на конкретність дії. Девербативи ж у своїй семантичній структурі містять семи і конкретності, і абстрактності. Необхідно підкреслити, що сема конкретності є домінантною, а сема абстрактності – підпорядкованою. Тому опозиція показує співвідношення ознак конкретність / умовна конкретність.

Посеред твірних та похідних дієслів знаходяться дієслова, рівнозначні за субкатегоріальними ознаками. До них належать:

- (j-d) *antworten* (j-m) = (j-d) *beantworten* (etw.)
(j-d) *lesen* (etw.) = (j-d) *überlesen* (etw.)

Відомо, що одиниці мови, потрапляючи в контекстуальне оточення, можуть по-різному реалізувати свій семантичний потенціал. Із огляду на цю якість опозиція як різновид значення може як нейтралізуватися, так і не нейтралізуватися.

Отже, опозиція конкретність / абстрактність нейтралізується в таких контекстах:

1.1. *Der Baron deutete auf Er bedeutete ihr etwas
 Einen dunklen Seitenweg mit Zeichen.*

Твірне та похідне дієслова виражають конкретні дії, тобто дієслова стають носіями однієї ознаки. Таким чином, системна опозиція руйнується. Може виникнути така мовленнєва ситуація, в якій опозиція не нейтралізується, наприклад:

1.2. *die letzten Worten : Es besagt folgendes
 sagte er schon ziemlich sicher*

Однією із суттєвих субкатегоріальних ознак дієслова виступає кореляція особа / не особа. Ця субкатегорія виявляє різницю семантичних потенціалів, утворену в процесі девербації. Спостерігається контрастивність твірних і похідних дієслів за ознакою особа / неособа. У ході семантичного аналізу було з'ясовано, що твірні дієслова *deuten, sagen, sprechen* позначають дії, здійснювані людиною. Внаслідок девербації усувається особа як активний носій дії. У девербативних дієсловах *bedeuten, besagen, entsprechen* відсутня ознака особи. Таким чином, вказані девербативи транспонуються в підклас дієслова, що передають значення неживих істот.

У контексті опозиція особа / неособа може нейтралізуватися (див. опоз.1.1. стор. 5). Ці контексти показують одночасно нейтралізацію опозиції особа / неособа і опозиції конкретність / абстрактність. Здебільшого ж ця опозиція має тенденцію зберігатися, наприклад:

*Er sprach mit den Kindern : Die Erzählung entsprach
Über die Angelegenheiten im Allgemeinen der Wirklichkeit*

Семантично релевантною кваліфікується також синтаксична перехідність / неперехідність дії. Спостерігається складний процес вирівнювання взаємозв'язаних ознак і взаємозумовлених дієслівних ознак vt, vi. Це означає, що в системі мови обидва порівнювальні дієслова можуть мати такі ознаки. Найбільш спеціалізованим у плані транзитивації виступає префікс *be-*. За ним іде невідокремлюваний префікс *ver-*. Інші префікси характеризуються меншими транзитивними можливостями.

Особливу увагу при дослідженні розбіжностей твірних і похідних дієслів привертають опозиції *deuten : bedeuten, sagen : besagen*, утворення яких має свої особливості. У формально-змістовному плані твірні дієслова *deuten, sagen* синтаксично перехідні. Девербативи *bedeuten, besagen* мають статус формально перехідних дієслів, але семантично неперехідних дієслів, оскільки не виражають дії, активно спрямованої на об'єкт. Отже, у цьому випадку йдеться про опозицію на семантичному рівні.

Виділяються опозиції ознак перехідність / неперехідність, що виражені формально-семантично. Можливі різні варіанти співвідношення ознак, наприклад:

(j-d) antworten (j-m) : (j-d) beantworten (etw.)

(j-d) lügen : (j-d) belügen (j-n)

Опозиція може мати співвідношення ознак vt, vi, наприклад:

(j-d) sagen (j-m etw.) (j-d) : entsagen (etw. D)

(j-d) warnen (j-n vor etw. D) : (j-d) entwarnen

Опозиції сильної диз'юнкції ознак перехідність / неперехідність зберігають свою силу. Це означає, що твірні та похідні дієслова в будь-якому контексті зберігають свою системну ознаку:

Mein Vater warnte mich : Der General hat sofort entwarnt

Vor einer solchen Mesalliance

in der Zukunft

Jacob schimpfte auf Herren : Er beschimpfte ihn

Контекст вносить зміни в опозицію слабкої диз'юнкції ознак. Дана опозиція нейтралізується в контекстах такого змісту, який створює умови для розпаду опозиції:

Dies sprach er zu den Boten · Sie versprachen einander Treue

Нейтралізація опозиції відбувається при реалізації значення перехідності у твірному дієслові *sprechen*. Девербатив же у всіх контекстах залишається перехідним.

Субкатегорія одиничність / множинність суб'єкта / об'єкта є однією із складних категорій, що не є тотожною категорії числа. У дієслова категорія числа не має абсолютного характеру, тобто стоїть у залежності від кількості предметів, з якими співвідноситься ознаковість. У відношення, виражених дієсловом, можуть вступати відповідно один чи декілька предметів або осіб. Вказівка на кількісну характеристику суб'єкта та об'єкта наявна у твірних і похідних дієсловах мовлення. Це значення приховане в глибинних семантичних структурах твірних і похідних дієслів та актуалізується на рівні мінімальної лексичної синтагми.

Опозиція одиничність / множинність характеризується особливістю свого виявлення. Візьмемо в якості прикладу опозицію *sprechen : besprechen*, де *Sg* – одиниця суб'єкта, *Spl* – множина суб'єкта. Твірне дієслово *sprechen* у потенціальній лексичній синтагмі передбачає одну сторону мовлення, що може бути показана однією або кількома особами. Інша справа при типізованому вираженні семантичної мікроструктури девербатива *besprechen*. Він вимагає рівно активного учасника мовленнєвого акту як обов'язкового. Тому і утворюється системна опозиція субкатегоріальних ознак одиничність / множинність суб'єкта. У контексті ця опозиція нейтралізується, коли дієслово *sprechen* отримує субкатегоріальну ознаку множинності суб'єкта, наприклад:

Er sprach mit den Kindern : Der König und sie

niemals über die Angelegenheiten besprachen die Dinge sehr laut

Аналіз субкатегоріальних ознак твірних і похідних дієслів не вичерпується вищезазначеними умовами утворення опозицій. Існує потреба розширення уявлення про корелятивність дієслів на прикладі семантики заперечення, що вважається складним поняттям сучасної лінгвістики. Категорія заперечення розглядається з різних аспектів, тобто як лексичне, лексико-граматичне чи граматичне явище. В цій статті йдеться про імпліцитне заперечення під назвою «сема негодії», що відображає єдність лексичного і граматичного в слові [10, с.12;

4, с.67]. Дієслова з семою неґації є дієсловами пропозиційного відношення. Вони ідентифікуються за допомогою дієслів *tun, geschehen, veranlassen*, модальних дієслів. Зазначені характеристики дієслів із семою неґації складають основу для встановлення опозиції за субкатегоріальними ознаками ствердження / заперечення. Розглянемо такі опозиції твірних і похідних дієслів:

sagen : untersagen (j-n veranlassen etw. nicht zu tun)

sagen : entsagen (nicht wollen)

У твірному дієслові *sagen* імплікується значення ствердження, а в похідних дієсловах *untersagen, entsagen* – сема неґації. Причиною наявності семи неґації є семантика невідокремлюваного префікса, який вносить у девербатив таке заперечення. Внаслідок семантичної модифікації структури девербатива з'являються умови для утворення опозиції. Умови утворення опозиції граматично релевантних ознак ствердження / заперечення можуть бути й іншими, коли, наприклад, твірне дієслово містить у собі сему неґації, а девербатив – сему ствердження. Отже, опозиція виражає співвідношення ознак заперечення / ствердження:

Warnen (veranlassen etw. nicht zu tun) : entwarnen (Alarmzustand für beendet erklären)

Помітним є те, що в ході девербації реалізується заперечення у похідному дієслові *entwarnen*. Це призводить до появи семи ствердження, тобто подвійне заперечення дає ефект позитивної дії.

До найскладніших категорій сучасної німецької мови належить граматична аспектуальність. Відсутність у німецькій граматичній системі категорії виду, дає нам підстави говорити про лексико-граматичні розряди способів дії, що мають більш лексичну вираженість, ніж граматичну. До таких розрядів відносяться перфективні та імперфективні способи дії. Такі лексико-граматичні розряди виражають аспектуально-часові відношення в семантичній структурі дієслова. Перфективність включає поняття моментної дії та обмеженої дії. Імперфективність характеризує дію, як необмежену. Крім того, в аспектуальні параметри входить поняття ітеративності дії. За цими ознаками твірні та похідні дієслова мовлення утворюють такі опозиції:

sprechen : versprechen, bitten : verbitten, bitten : erbitten, fragen : erfragen.

Джерелом таких змін в аспектуально-часових характеристиках девербативних дієслів мовлення є модифікуюча роль префікса. Продуктивними префіксами, що впливають на аспектуально-часові значення девербативів, виступають префікси *er-, ver-, zer-*, а також *unter, über*. Дані префікси спеціалізуються в утворення результативних способів дії.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Невідокремлювані префікси німецької мови впливають на лексико-семантичні та субкатегоріальні характеристики похідних дієслів, що призводить до транспозиції останніх. Утворюються опозиції лексичних та лексико-граматичних ознак твірних і похідних дієслів, що в контекстуальних умовах зберігаються або нейтралізуються.

У перспективі назріла необхідність дослідження процесу девербації у зв'язку з деверсифікацією, тобто розширення семантичної структури девербативного дієслова, та утворення дефектних парадигм граматичних категорій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Болинджер Д. Атомизация значения / Д. Болинджер // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1981. – Вып. 10. – С. 200–234.
2. Зоммерфельдт К. О взаимоотношении лексики и грамматики / К. Зоммерфельдт // ИЯШ. – 1984. – № 5. – С. 3–6.
3. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1988. – 256 с.
4. Кочерган М. П. Зіставна лексична семантика: проблеми і методи дослідження / М.П. Кочерган // Мовознавство. – 1974. – № 5. – С. 3–12.
5. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений: Семантика производного слова / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1981. – 200 с.
6. Кубрякова Е.С. Деривация, транспозиция, конверсия / Е. С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1974. – № 5. – С. 64–76.
7. Кузнецов А.М. От компонентного анализа к компонентному синтезу / А. М. Кузнецов. – М.: Наука, 1986. – 123 с.
8. Маковский М. М. Удивительный мир слов и значений. Иллюзии и парадоксы в языке / М. М. Маковский. – М. : Высшая школа, 1989. – 199 с.
9. Пославская А. И. Эксплицитное и имплицитное отрицание в немецком языке (на материале производной и непроизводной лексики): автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04/ А. И. Пославская; Львов. гос. ун-т. – Львов, 1990. – 16 с.
10. Харитонова И. Я. Вопросы взаимодействия лексики и грамматики / И. Я. Харитонова. – К. : Вища школа, 1982. – 160 с.

References

1. Bolindzher D. Atomizatsiya znacheniya / D. Bolindzher // Novoe v zarubezhnoy lingvistike. – M. : Progress, 1981. – Vyp. 10. – S. 200–234.
2. Zommerfel'dt K. O vzaimootnoshenii leksiki i grammatiki / K. Zommerfel'dt // IYASH. – 1984. – № 5. – S. 3–6.
3. Vikhovanets' I. R. Chastini movi v semantiko-gramatichnomu aspekti / I. R. Vikhovanets'. – K. : Naukova dumka, 1988. – 256 s.
4. Kochergan M.P. Zistavna leksichna semantika: problemi i metodi doslidzhennya / M.P. Kochergan // Movoznavstvo. – 1974. – № 5. – S. 3–12.
5. Kubryakova E.S. Tipy yazykovykh znachenij: Semantika proizvodnogo slova / E.S. Kubryakova. – M. : Nauka, 1981. – 200 s.
6. Kubryakova E. S. Derivatsiya, transpozitsiya, konversiya / E. S. Kubryakova // Voprosy yazykoznaneya. – 1974. – № 5. – S. 64–76.
7. Kuznetsov A. M. Ot komponentnogo analiza k komponentnomu sintezu / A.M. Kuznetsov. – M. : Nauka, 1986. – 123 s.
8. Makovskij M. M. Udivitel'nij mir slov i znachenij. Illyuzii i paradoksy v yazyke / M.M. Makovskij – M. : Vishha shkola , 1989. – 199 s.
9. Poslavskaya A. I. Eksplitsitnoe i implitsitnoe otritsanie v nemetskom yazyke (na materiale proizvodnoj i neproizvodnoj leksiki): avtoref. dis... kand. filol. nauk: 10.02.04/ A.I. Poslavskaya; L'vov. gos. un-t. – L'vov, 1990. – 16 s.
10. Kharitonova I.Ya. Voprosy vzaimodejstviya leksiki i grammatiki / I.Ya. Kharitonova. – K. : Vishha shkola, 1982. – 160 s.

Рассмотрены семантические различия простых и производных глаголов, обусловленные процессом девербации. Результатом данного процесса являются оппозиции лексических и субкатегориальных признаков, которые могут сохраняться или нейтрализоваться в контексте.

Глаголы речи, девербация, транспозиция, оппозиция, нейтрализация, парадигма.

The article focuses on the semantic differences between simple and derived verbs formed by the process of deverbation. The verbs can be compared on different levels: structural, semantic and functional. The most problematic issues in verbal semantics are semantic and functional.

It is essential not only to identify the differences between the verbal semantic structures, but also similarities. It makes possible to determine the range of semantic differences and divisions in the area of synonymy of simple and derived verbs.

Inseparable prefixes in German influence the meaning of the root so that the semantic relationship between the primary and secondary meanings may be partially or completely semantically broken. In both cases we deal with a different measure of lexical-semantic differences between simple and derived verbs. Due to the deverbation a derived verb can change its denotative meaning partially or completely. If a denotative meaning changes completely it leads to the transposition of a verb to another lexical-semantic field.

Changes in the lexical meaning of a deverbative word cause changes in its subcategorical meanings. Simple and derived verbs may differ in subcategorical features. Thus, there is a formation of oppositions of subcategorical features such as verb paradigms of number, person, mood, aspect, and tense.

Lexical and subcategorical changes of derived verbs which have inseparable prefixes influence the nature of syntactic valency. Besides, there is a limit of maximum and minimum semantic differences of simple and derived verbs in the language system. Minimal semantic differences are typical of synonymy. In this area practically there are no any changes. This comparative analysis of simple and derived verbs needs further research in terms of conceptual semantics.

Verbs of speech, deverbation, transposition, opposition, neutralization, paradigm.